

рыя лексемы выкарыстоўваюцца як адпаведнікі да нарматыўных слоў, але большасць з іх запаўняе лексічныя лакуны.

Своеасабліваасць назоўнікаў, матываваных устойлівымі спалучэннямі слоў, у параўнанні з уласна суфіксальнымі назоўнікамі, дазваляе вылучаць суфіксальную універбацыю ў межах суфіксальнага спосабу словаўтварэння.

¹ Мартынов В. В. Кибернетика. Семиотика. Лингвистика. Мн., 1966. С. 106.

² Беларуская граматыка: У 2-х ч. Ч. 1. Мн., 1985. С. 222.

³ Гл.: Лопатин В. В. Рождение слова. М., 1973. С. 44; Шакун Л. М. Словаўтварэнне. Мн., 1978. С. 119; Земская Е. А. Словообразование как деятельность. М., 1992; Современный русский язык / Под ред. П. П. Шубы. Ч. 2. Мн., 1998. С. 106.

⁴ Гл.: Сцяцко П. У., Гуліцкі М. Ф., Антанюк Л. А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. Мн., 1990. С. 155; Шакун Л. М. Словаўтварэнне. С. 89.

⁵ Современный русский язык / Под ред. П. П. Шубы. Ч. 2. С. 106.

⁶ Мартынов В. В. // Кибернетика. Семиотика. Лингвистика. С. 112.

⁷ Лопатин В. В. // Рождение слова. М., 1973. С. 44.

⁸ Беларуская граматыка. Ч. 1. Мн., 1985. С. 240.

⁹ Там жа. С. 242.

¹⁰ Шкраба І. Слоўнік безэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні). Мн., 1994.

СКАРАЧЭННІ

ТСБЛМ – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. Мн., 1996; РБС – Русско-белорусский словарь. Т. 1–3. Мн., 1993; ЛіМ – газета “Літаратура і мастацтва”; Мал. – часопіс “Маладосць”; Пол. – часопіс “Польмя”.

І.К. ГЕРМАНОВІЧ

Л.І.БУРАК ЯК МОВАЗНАВЕЦ

Вядомы беларускі мовазнавец Леанід Іванавіч Бурак нарадзіўся 23 сакавіка 1930 г. ў вёсцы Кульшыно Вілейскага раёна Мінскай вобласці ў сялянскай сям’і. Скончыўшы ў 1948 г. мясцовую сярэднюю школу, паступіў на філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Яшчэ студэнтам звярнуў на сябе ўвагу выкладчыкаў лінгвістычнымі здольнасцямі і даследчыцкімі схільнасцямі. Пасля завяршэння вучобы ва ўніверсітэце (1953) быў рэкамендаваны ў аспірантуру пры Інстытуце мовазнаўства Акадэміі навук БССР. Пасля заканчэння аспірантуры працаваў там у сектары сучаснай беларускай мовы і культуры маўлення. У 1958 г. абараніў кандыдацкую дысертацыю на тэму “Складаназлучаныя сказы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове”.

З 1966 г. Л.І.Бурак працаваў на кафедры сучаснай беларускай мовы Беларускага ўніверсітэта, некаторы час быў загадчыкам. У 1980 г. абараніў доктарскую дысертацыю аб далучальнай сувязі ў беларускай мове, праз два гады атрымаў званне прафесара. Памёр 24 снежня 1996 г.

На творчым рахунку Л.І.Бурака каля 100 навуковых публікацый. Асноўныя з іх прысвечаны праблемам сінтаксіса беларускай мовы і беларускай пунктуацыі. Менавіта ў гэтых кірунках ён дасягнуў найбольшых поспехаў і стаў вядомым не толькі ў нашай краіне, але і за мяжой.

Значным укладам у беларускае мовазнаўства з’яўляецца манаграфія Л.І.Бурака “Далучэнне ў сучаснай беларускай мове” (Мн., 1975). Гэты від сінтаксічнай сувязі ўсебакова і глыбока прааналізаваны на багатым фактычным матэрыяле мастацкіх, публіцыстычных і навуковых твораў. Далучэннем аўтар лічыць перарывістую сінтаксічную сувязь, “якая існуе на ўзроўні сказа або складанага сінтаксічнага цэлага і служыць для аб’яднання партаксічных і іпатаксічных адзінак, што слаба звязаны і ўзаемна не абумоўлены ў кантэксце (матывуецца толькі адна адзінка, тады як другая адзінка матывацыі не падлягае)” (с. 5). Ён не згаджаецца з тымі вучонымі, якія

ўслед за Л.У. Шчэрбам сутнасць далучэння бачаць у тым, што “прымацаваная гэтай сувяззю сінтаксічныя адзінкі (канструкцыі) утрымліваюць інфармацыю, якая спачатку не мелася на ўвазе, а ўзнікла ў свядомасці інфарматара нечакана ўжо ў працэсе выказвання ці пасля таго, як была выказана асноўная думка, аформленая і завершаная ў структурна-граматычным плане” (с. 6). Такое тлумачэнне спецыфікі далучальных канструкцый не выклікае прэрэчанняў толькі непасрэдна ў адносінах да вуснай мовы. Але ж яны ўласцівы і мове пісьмовай, адносна якой нельга гаварыць аб адсутнасці папярэдняга абдумвання. Значыць, заключае аўтар, “далучальныя канструкцыі ўяўляюць сабой не выпадковыя, а знарок выдзеленыя важныя элементы выказвання, якія, паводле задумы інфарматара, змяшчаюць усё тое, што трэба “падкрэсліць, вылучыць, як бы вынесці на паверхню” (І.А. Папова) дзеля большай інфарматыўнай змястоўнасці” (с. 6–7).

Семантыка-стылістычныя і камунікатыўна-функцыянальныя асаблівасці сінтаксічных канструкцый, якія аб’яднаны пры дапамозе далучальнай сувязі, знаходзяць выражэнне ў парадку іх размяшчэння, будове, інтанацыйным афармленні і граматычных сродках сувязі. Далучальныя канструкцыі заўсёды размяшчаюцца за дапаўняемымі і не могуць змяняць сваё месца, вымаўляюцца пасля працяглай эмацыянальнай і перарывістай паўзы, звязваюцца з папярэднім кантэкстам граматычнымі сродкамі сувязі. У ролі іх выступаюць злучнікі і злучальныя словы (спецыфічна далучальныя – *ды і, ды і то, а то і, таму, прытым, значыць, словам, адным словам, а іменна, у выніку чаго* і злучальныя, выкарыстаныя з далучальным значэннем, – *і, а, ды, але, аднак, затое, што, хоць, калі, як* і інш.), удакладняючыя іх постпазітыўныя часціцы (*усё, яшчэ, менавіта*), займеннікі (*гэта, тое*), прыслоўі (*наогул*), асобныя спалучэнні слоў (*разам з гэтым, апрача таго, галоўным чынам*) і іншыя сродкі сувязі.

Далучацца могуць асобныя словы і словазлучэнні простага сказа, састаўныя часткі складаных сказаў і самастойныя сказы. Разгляду далучэння кожнай з гэтых сінтаксічных адзінак прысвечаны спецыяльныя главы.

У першай главе аналізуецца далучэнне ў простым сказе яго галоўных і даданных членаў, выражаных як асобнымі словамі, так і граматычна непадзельнымі словазлучэннямі. Далучаюцца звычайна толькі састаўныя кампаненты аднародных радоў гэтых членаў да папярэдняга ці некалькіх папярэдніх састаўных кампанентаў. Аўтарам вельмі падрабязна разгледжаны ўсе аспекты далучальных аднародных членаў простага сказа: інтанацыя іх вымаўлення, спосабы выражэння, граматычныя сродкі сувязі, значэнне і адценні значэння, якія ўносяцца кожным злучальным сродкам, прадуктыўнасць асобных тыпаў далучальных членаў у розных стылявых разнавіднасцях сучаснай беларускай літаратурнай мовы, шляхі пераходу далучальных канструкцый у злучальныя і наадварот і г.д.

Пры разглядзе ў гэтых аспектах аднародных членаў звернута ўвага і на далучэнне адасобленых дапаўненняў, азначэнняў і акалічнасцей. У лінгвістычнай літаратуры адасобленыя далучальныя члены разглядаюцца асобна і звычайна не ўключаюцца ў разрад традыцыйна вядомых даданных членаў сказа. Аўтар манаграфіі з гэтым не згодзен: “Лічыць іх новым (чацвёртым па ліку) даданым членам сказа няма належных падстаў, бо яны выражаюць не што іншае, як розныя віды атрыбутыўных, аб’ектных ці акалічнасных адносін” (с. 68). Затое ён услед за А.Г.Рудневым выключае з разраду далучальных членаў пабочныя і ўстаўныя словы і словазлучэнні. “Змяшчаючы дадатковыя паведамленні, – піша ён, – пабочныя і ўстаўныя словы і словазлучэнні толькі па сэнсу збліжаюцца з далучальнымі членамі, але істотна адрозніваюцца ад іх характарам сувязі, а таксама структурна-граматычнымі і эмацыянальна-экспрэсіўнымі асаблівасцямі” (с. 17–18).

У такім жа плане ў другой главе (с. 113–182) разгледжана далучэнне састаўных частак складанага сказа (складаназлучанага, складаназалежнага,

бяззлучнікавага складанага сказа і сказа камбінаванага), а ў трэцяй главе (с. 182–251) – далучэне асобных членаў сказаў у кантэксце (далучальныя канструкцыі, суадносныя з членамі сказа і са сказамі, далучальныя канструкцыі камбінаванай будовы).

У “Заклучэнні”, падагульніўшы вынікі даследавання далучальных канструкцый у беларускай мове, аўтар адзначае: “Разнастайная структура і багатыя семантычныя і эмацыянальна-экспрэсіўныя магчымасці, якімі валодаюць далучальныя канструкцыі, забяспечылі ім сталае месца сярод самых важных стылістычных сродкаў сучаснай беларускай мовы. Паслядоўнае і мэтанакіраванае выкарыстанне далучальных канструкцый у кантэксце надае разгорнутаму паведамленню натуральную стройнасць, гранічную сцісласць, асаблівую выразнасць і эмацыянальна-экспрэсіўную насычанасць. Пры гэтым само паведамленне заўсёды ажыццяўляецца ў прастай (пераважна гутарковай) форме і з выключнай паўнатай і дакладнасцю адлюстравана з’явы і падзеі аб’ектыўнай рэчаіснасці. Маючы гутарковы характар, далучальныя канструкцыі легка праілюструюць у розных стылі пісьмовай мовы (мастацкі, навуковы, публіцыстычны і інш.). Безумоўна, у кожным стылі розныя далучальныя канструкцыі рэалізуюцца па-рознаму. Але ва ўсіх выпадках яны ажыццяўляюць пісьмовую мову, павышаюць яе дынамічнасць, перадаюць своеасаблівую ўзрушанасць пры выкладанні думак, садзейнічаюць іх агляднасці і лепшаму разуменню – словам, набліжаюць пісьмовую мову да вуснай мовы і прымушаюць яе “гучаць” жывымі нюансамі” (с. 254–255).

Створаны Л.І. Бураком вучэбны дапаможнік “Пунктуацыя беларускай мовы” (1969) цікавы і каштоўны ў навуковых і метадычных адносінах для настаўнікаў і студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў. Тут дастасавальна да школьнай граматыкі выкладзены правілы пастаноўкі знакаў прыпынку ў сярэдзіне і ў канцы сказаў: паміж галоўнымі членамі і слоўнымі групамі, пры аднародных і адасобленых членах, зваротках, выклічніках, часціцах, пабочных і ўстаўных словах, словазлучэннях і сказах, пры паўтарэнні і пропуску слоў у сказе, паміж састаўнымі часткамі складаназлучаных, складаназалежных, складаных бяззлучнікавых сказаў і сказаў камбінаванай будовы, пры прастай мове, устаўках і спасылках. Ужыванне знакаў прыпынку аўтар звязвае з граматычнай структурай сказа, яго сэнсам, інтанацыяй, эмацыянальна-экспрэсіўнымі і стылістычнымі асаблівасцямі тэксту, пры гэтым звяртае ўвагу і на выпадкі індывідуальнай пунктуацыі, што наглядаюцца ў творах асобных аўтараў. Пасля параграфу аб знаках прыпынку ў канцы сказа, у сярэдзіне простых і складаных сказаў, пры прастай мове, цытатах і спасылках змешчаны абагульняючыя практыкаванні з разнастайнымі заданнямі.

Гэты вучэбны дапаможнік два разы перавыдаваўся – у 1976 і ў 1982 гг. Пры перавыданні былі ўнесены некаторыя змены і дапаўненні як у фармулёўку саміх правіл, так і ў практыкаванні. Асабліва многа дапаўненняў аўтар уключыў у выданне 1982 г. Пунктуацыйным правілам ён прадпалаўваў грунтоўныя “Уводзіны”, у якіх раскрыў такія тэарэтычныя пытанні, як пунктуацыя і яе задачы; з гісторыі пунктуацыі; нарматыўнасць пунктуацыі і пунктуацыйная варыянтнасць; класіфікацыя знакаў прыпынку. Такім чынам была выканана рэкамендацыя В.П. Краснея, які сваю вельмі станоўчую рэцэнзію на першае выданне дапаможніка заканчваў словамі: “Пажадана толькі, каб пры паўторным выданні кнігі “Пунктуацыя беларускай мовы” аўтар пашырыў яе тэарэтычную частку”¹.

Па тыпу гэтага вучэбнага дапаможніка пабудаваны і створаны Л.І. Бураком “Даведнік па пунктуацыі беларускай мовы” (1980). У ім гэтак жа сама пунктуацыйныя правілы падаюцца не па знаках прыпынку, а групуюцца “на сінтаксічнай аснове, што дазваляе лепш зразумець сутнасць правіл, бо выбар знака прыпынку вызначаецца не тыпам самога знака, а характарам той сінтаксічнай канструкцыі, якая падлягае пунктуацыйнаму афармленню”

(с. 4). Ад папярэдняга даведніка гэты адрозніваецца больш шырокім асвятленнем так званых цяжкіх выпадкаў у пастаноўцы знакаў прыпынку, а таксама магчымых варыянтаў пры пунктуацыйным афармленні аднолькавых або адных і тых жа сінтаксічных канструкцый. Ён адрасаваны выкладчыкам вышэйшай і сярэдняй школы, студэнтам і работнікам друку.

Вучэбныя дапаможнікі “Пунктуацыя беларускай мовы” і “Даведнік па пунктуацыі беларускай мовы” былі вельмі высока ацэнены спецыялістамі. Лагічным дапаўненнем да гэтых дапаможнікаў стаў складзены Л.І. Бураком “Зборнік практыкаванняў па сучаснай беларускай мове: Сінтаксіс і пунктуацыя” (1970), прызначаны для студэнтаў філалагічных факультэтаў вышэйшых навучальных устаноў. Ён змяшчае ўдала падабраныя сказы і звязныя тэксты з адпаведнымі творчымі заданнямі: “Ад прыведзеных слоў утварыць прыназоўнікавыя і беспрыназоўнікавыя словазлучэнні. Вызначыць віды сувязі паміж галоўным і залежнымі словамі” (практыкаванне 20); “Спісаць сказы, замяняючы, дзе магчыма, недапасаваныя азначэнні дапасаванымі” (практыкаванне 57); “Перабудаваць сказы так, каб неадасобленыя азначэнні сталі адасобленымі” (практыкаванне 93); “Замяніць простую мову ўскоснай. Высветліць адносіны паміж ускоснай мовай і словамі аўтара” (практыкаванне 224) і г.д. Для выяўлення спецыфікі словазлучэнняў і некаторых складаных сінтаксічных канструкцый беларускай мовы прыведзены беларускія тэксты для перакладу на рускую мову і рускія тэксты для перакладу на беларускую мову.

Вельмі папулярным быў і з’ястаецца створаны Л.І.Бураком вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў універсітэтаў і педінстытутаў “Сучасная беларуская мова” (1974). Ён змяшчае тэарэтычныя звесткі па ўсіх раздзелах вучэбнага курса ў адпаведнасці з найноўшай на той час праграмай: лексікалогіі, фразеалогіі, лексікаграфіі і фразеаграфіі, фанетыкі, фаналогіі, арфаэпіі, графікі, арфаграфіі, словаўтварэння, марфалогіі, сінтаксіса і пунктуацыі. “Пры асвятленні розных пытанняў курса сучаснай беларускай мовы, – адзначае аўтар у “Прадмове”, – асноўная ўвага звяртаецца на сістэматызацыю моўных з’яў і іх інтэрпрэтацыю, што вырацавалася і больш-менш трывала замацавалася ў лінгвістычнай навуцы. Праблематычныя палажэнні і дыскусійныя пытанні падаюцца ў той інтэрпрэтацыі, якая ўяўляецца найбольш абгрунтаванай і пераканаўчай” (с. 3–4). Паколькі пры невялікім аб’ёме дапаможніка нельга было ахапіць і дастаткова поўна раскрыць усе пытанні пералічаных раздзелаў, у канцы кожнага з іх прыведзены спіс асноўнай і дадатковай лінгвістычнай літаратуры, выкарыстанне якой, на думку аўтара, дае студэнтам-завочнікам магчымасць паглыбіць свае тэарэтычныя веды і лепш падрыхтавацца да выканання кантрольных, курсавых і дыпломных работ.

У 1985 г. гэты вучэбны дапаможнік выйшаў другім выданнем з папраўкамі і дапаўненнямі. Так, у параграф “Асноўныя слоўнікі беларускай мовы” былі ўнесены звесткі пра новыя лексікаграфічныя працы: “Фразеалагічны слоўнік” (1973) Н.В. Гаўрош, І.Я. Лепшава і Ф.М. Янкоўскага, “Марфемны слоўнік беларускай мовы” (1975) А.М. Бардовіча і Л.М. Шакуна, тры першыя выпускі “Частотнага слоўніка беларускай мовы” (1976, 1979, 1982) Н.С. Мажэйкі і А.Я. Супруна, першыя выпускі “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы” (1978–1980) і “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы” (1982–1983). Аўтар значна пашырыў спісы асноўнай і дадатковай лінгвістычнай літаратуры пасля ўсіх раздзелаў кнігі. Напрыклад, калі ў першым выданні спіс дадатковай літаратуры да раздзела “Сінтаксіс” налічваў толькі 5 назваў, то ў другім выданні – 12.

Больш поўна і шырока праграмныя тэмы курса сучаснай беларускай мовы выкладзены Л.І. Бураком у яго вучэбным дапаможніку “Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс і пунктуацыя” (1987), дапушчаным Міністэрствам вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі БССР для студэнтаў філалагіч-

ных факультэтаў універсітэтаў. Як адзначана ў загаловаўку, у ім асветлены не ўсе раздзелы праграмнага курса, а толькі сінтаксіс і пунктуацыя.

Л.І. Бурак з'яўляецца сааўтарам двух практычных дапаможнікаў па сучаснай беларускай мове для студэнтаў філалагічных факультэтаў вышэйшых навучальных устаноў рэспублікі – “Сучасная беларуская мова: Практычныя заняткі” (1989) і “Сучасная беларуская мова. Арфаграфія і пунктуацыя: Практикум” (1993).

Падчас работы ў Інстытуце мовазнаўства імя Я.Коласа Акадэміі навук БССР Л.І. Бурак удзельнічаў у распрацоўцы ўсіх планавых даследчых тэм сектара сучаснай беларускай мовы і культуры маўлення, быў сааўтарам падручніка “Курс сучаснай беларускай літаратурнай мовы: Сінтаксіс” (1959), двухтомнай акадэмічнай “Граматыкі беларускай мовы” (т. 1, 1962; т. 2, 1966), нарматыўнага даведніка “Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне” (1987).

Л.І. Бураком апублікавана многа артыкулаў па сінтаксісу, у якіх асвятляюцца розныя актуальныя пытанні: фармальная, семантычная і камунікатыўная арганізацыя сказаў і звышсказавых адзінстваў, віды і сродкі сінтаксічнай сувязі, сінтаксічныя асаблівасці мовы твораў беларускіх пісьменнікаў-класікаў. Асаблівай увагі заслугоўваюць такія: “Граматычная прырода складаназлучаных сказаў з прычынна-выніковымі і ўмоўна-выніковымі адносінамі” (1856), “Класіфікацыя і асноўныя асаблівасці складаназлучаных сказаў са злучальнай сувяззю” (1958), “Далучальныя канструкцыі ў творах Кандрата Крапівы” (1972), “Структура камбінаваных складаных сказаў” (1976), “Бяззлучнікавае разгортванне прэдыкатыўных адзінак” (1977), “Аб структуры складанага сінтаксічнага цэлага” (1978), “Стылістычная дыферэнцыяцыя некаторых канструкцый сучаснай беларускай літаратурнай мовы” (1981), “Складанае сінтаксічнае цэлае ў паэме Я.Коласа “Новая зямля” (1981), “Функцыянальныя аналагі сказаў у драматычных творах Я.Купалы” (1982), “Сінтаксічная аднароднасць як вынік структурнага ўскладнення сказа” (1984), “Бяззлучнікавае паясненне прэдыкатыўных адзінак” (1987), “Мадальныя словы як адзін са сродкаў сінтаксічнай сувязі” (1990).

Л.І.Бурак унёс немалы ўклад у падрыхтоўку навуковых кадраў: кіраваў аспірантамі, з'яўляўся членам спецыялізаваных саветаў па абароне доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый па мовазнаўству і методыцы выкладання моў пры БДУ і МДПУ, пры абаронах часта выступаў у якасці першага афіцыйнага апанента. Ён вёў вялікую грамадскую работу: на працягу некалькіх гадоў узначальваў рэспубліканскае метадычнае аб'яднанне выкладчыкаў вышэйшых навучальных устаноў, быў старшынёй рэспубліканскай конкурснай камісіі па разгляду студэнцкіх навуковых работ, кансультаваў стажораў з універсітэтаў Беларусі, Польшчы, Германіі.

Пленная выкладчыцкая і навуковая дзейнасць Л.І.Бурака адзначана прысваеннем яму звання “Заслужаны работнік народнай адукацыі Беларусі” (1990), медалём “Ветэран працы”, некалькімі ганаровымі граматамі міністэрстваў і рэктарата універсітэта.

¹ Красней В. Адрасуецца мовазнаўцам // Настаўніцкая газета. 1971. 6 лютага.

А.У. МІХАЙЛАВА

ПАРАУНАЛЬНЫ АНАЛІЗ СУБ'ЕКТАЎ ПРЫ ДЗЕЯСЛОВАХ СМЯЯШЦА І ПЛАКАЦЬ У ВЕРШАХ Я. КОЛАСА І Я. КУПАЛЫ

Методыку вертыкальных сінтаксічных палёў (ВСП), распрацаваную С.М. Прохаравай, мы ўжо прымянялі для даследавання дзеясловаў смеяться/смяяцца і плакать/плакаць і некаторых груп суб'ектаў пры іх у паэтычных рускай і беларускай мовах¹. У гэтым артыкуле вызначаюцца ад-

